

WACŁAW URUSZCZAK (Kraków)

Adam Vetulani (1901–1976) – historyk prawa kanonicznego

Jako badacz prawa kanonicznego Adam Vetulani¹ był przede wszystkim mediewistą. Zainteresowanie tą dziedziną stanowiło naturalną konsekwencję jego pracy nad średniowiecznym prawem polskim, którą rozpoczął w seminarium Stanisława Kutrzeby w czasie swoich studiów uniwersyteckich w Krakowie w latach 1919–1925, przerwanych ochotniczą służbą wojskową w obronie Ojczyzny w 1920 r. Rola Kościoła i prawa kanonicznego w dziejach polskiej kultury prawnej stanowiła frapujące pole badawcze. Vetulani widział w średniowiecznym Kościele źródło postępu i zasadniczą przyczynę sprawczą związków Polski z Europą Zachodnią. Związki te dostrzegali wszyscy wybitni jego poprzednicy i mistrzowie. Badaczem działalności Kościoła był zwłaszcza nauczyciel Kutrzeby – Bolesław Ulanowski, historyk prawa kościelnego i prawa polskiego, przedwcześnie zmarły w 1919 r.

Na drogę kanonistyki pchnęły Vetulaniego studia zagraniczne, jakie odbył w roku akademickim 1925–1926 w Strasburgu. Za sugestią swoich mistrzów francuskich – Ernesta Champeaux oraz Fritza Jernera podjął badania nad dziejami kapituły generalnej w Strasburgu. Zaowocowały one znakomitą monografią pt. *Le grand chapitre de Strasbourg*, która ukazała się w serii *Collection d'études sur l'histoire du droit et des institutions de l'Alsace*. W tej mocno osadzonej w źródłach pracy przedstawiono m.in. rozwój autonomii kapituły w Strasburgu oraz zaprezentowani zostali jej członkowie, którzy rekrutowali się wyłącznie z wyższej szlachty.

Krytyka naukowa przyjęła tę pracę nadzwyczaj przychylnie. Wybitny niemiecki historyk prawa kanonicznego, Aloys Schulte napisał o niej w swej ob-

¹ Zob. nekrolog pióra S. Grodziskiego, w: „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. XXIX, 1977, z. 1, s. 153–161. Całość dorobku naukowego A. Vetulaniego omówił W. M. Bartel w artykule pt. *Adam Vetulani (W pięćdziesięciolecie pracy naukowej)*, w: „Analecta Cracoviensia” t. VII, 1975, s. 153–177.

szernej recenzji drukowanej w *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* następujące słowa: *Vetulani arbeitete sorgfältig als Jurist, die soziale und wirtschaftliche Forschung müssen hinzukommen, um ein volles, sich gegenseitig tragendes Gerüste der Geschichte des Strassburger Domkapitel zu liefern. Doch ohne das wird man Vetulani dankbar sein*².

Praca o kapitule strasburskiej stworzyła Vetulanemu możliwość uzyskania profesury w Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1928 r. odszedł z krakowskiej uczelni Józef Brzeziński, profesor prawa kościelnego. Na jego miejsce powołano na wniosek Rady Wydziału Prawa UJ w charakterze zastępcy profesora zaledwie 27-letniego Adama Vetulaniego, który dopiero co uzyskał habilitację w zakresie historii prawa polskiego, rozszerzoną także na prawo kościelne. Po kilku latach 14 lutego 1934 r. został profesorem nadzwyczajnym prawa kościelnego.

Powierzenie Adamowi Vetulanemu Katedry Prawa Kościelnego okazało się pociągnięciem niezwykle udanym. Ogromna pasja badawcza, jaka cechowała pochodzącego z Sanoka uczonego przez całe jego twórcze życie, zaowocowała znakomitymi rezultatami i zyskała mu uznanie nauki światowej. Patrząc na bibliografię Adama Vetulaniego, liczącą łącznie 338 wydrukowanych pozycji³, widać, że prawem kanonicznym zajmował się on do końca swych dni († 25 września 1976 r. w Busku), równolegle obok studiów nad prawem polskim. Łączył on te dwie dyscypliny, wychodząc ze słusznego założenia, a zarazem znajdując tego nieustanne potwierdzenie, że istnieje między nimi nierozzerwalny związek. Prawo polskie i polska kultura prawna, zwłaszcza w przeszłości, pozostawała pod wpływem prawa kanonicznego i dorobku kościelnej kultury prawnej. Kościół zaszczerpiony w Polsce w początkach jej państwowości stanowił część jej własnej historii, także na polu dziejów instytucji i prawa.

Bogaty dorobek Adama Vetulaniego w zakresie szeroko pojętej kanonistyki obejmował prace, których przedmiotem były zarówno prawo kanoniczne powszechne, jak też prawo kanoniczne polskie i instytucje kościelne. W każdej z nich legitymował się znakomitymi osiągnięciami, zyskującymi mu uznanie nauki światowej.

W zakresie prawa kanonicznego powszechnego swoje „szkiełko i oko” zwrócił Adam Vetulani przede wszystkim na Dekret Gracjana, obszerny zbiór prawa stanowiący pierwszą część *Corpus Iuris Canonici*. Interesowała go przede wszystkim jego geneza, rozwój jego wewnętrznej struktury, wpływy

² „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, Kanonistische Abteilung, XVIII, 1929, s. 593-597. Recenzja z tej pracy pióra Michela Le Grand ukazała się także w *Revue historique de droit français et étranger* (cyt. dalej: RHD), 8e année 1929, s. 805-807.

³ Zob. *Bibliografia prac Adama Vetulaniego za lata 1923-1973*, zestawił J. Malec, w: „Analecta Cracoviensia” t. VII, 1975, s. 203-221; W. Uruszczak, *Uzupełnienia bibliografii prac Adama Vetulaniego* († 1976). *Publikacje z lat 1974-1990*, „Analecta Cracoviensia”, (w druku).

romanistyczne w postaci figurujących w Dekrecie fragmentów prawa rzymskiego, data powstania, pochodzenie tzw. *palei* i inne zagadnienia źródłoznawcze. Ich celem była rekonstrukcja pierwotnej oryginalnej postaci dzieła Gracjana, co pozwoliłoby na jego analizę w świetle prądów naukowych i politycznych epoki. Badania te A. Vetulani prowadził od 1930 r. do ostatnich dni swego twórczego życia. Polegały one na wnikliwej konfrontacji edycji Dekretu w *Corpus Iuris Canonici* Emila Friedberga z oryginalnymi najstarszymi rękopisami *Concordia canonum*, jakie udało się odnaleźć przede wszystkim w bibliotekach polskich⁴.

Już pierwsze wyniki, jakie ogłosił w latach 1930–1938, były niezwykle obiecujące. Pokazały one, że pierwotny kształt Dekretu, występujący w rękopisach z XII w., znacznie odbiegał od późniejszej wulgaty, przekazanej w edycji Friedberga. W swej najstarszej wersji zbiór Gracjana nie zawierał tzw. *palei*. W częściach pierwszej i trzeciej nie występował podział na dystynkcje, który był zapewne dziełem uczniów bolońskiego Mistrza. Najprawdopodobniej był nim Paucapalea, autor najstarszej *Summa Decreti*. Podział na 7 dystynkcji włączonego do trzeciej części traktatu o pokucie pochodził od XII-wiecznego kanonisty – Rufina⁵.

Odkryciem Vetulaniego w badaniach nad zbiorem Gracjana było ustalenie, że występujące w nim liczne przejątki z prawa rzymskiego nie były dziełem bolońskiego mistrza. Ten ostatni był – zdaniem Vetulaniego – negatywnie ustosunkowany do prawa rzymskiego, jako prawa cesarskiego. W czasach reformy gregoriańskiej i triumfu hierokratyzmu było to zrozumiałe. Występujące w Gracjanowym zbiorze fragmenty prawa rzymskiego, w przeważającej większości z zakresu procedury sądowej, stanowiły późniejsze dodatki, wprowadzone, gdy dzieło było już gotowe. Pochodziły one z Kodeksu i Dygestów. Brakowało natomiast przejętków z Instytucji i Nowel Justyniana. Nowele zostały w Dekrecie wykorzystane za pośrednictwem Kodeksu, gdzie figurowały jako tzw. *autentyki* (*constitutiones authenticæ*).

Pierwsze wyniki swych badań nad prawem rzymskim w Dekrecie Gracjana Adam Vetulani ogłosił jeszcze przed wojną⁶. Kontynuował je w latach następnych w Szwajcarii, gdzie jako żołnierz 2 Dywizji Strzelców Pieszych zo-

⁴ Były to przede wszystkim rękopis Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie nr 356 oraz zaginiony w czasie II wojny światowej rękopis nr 70 Biblioteki Seminarium Duchownego w Płocku.

⁵ Por. A. Vetulani, *Ze studiów nad pierwotnym podziałem i nad paleami w Dekrecie Gracjana*, „Sprawozdanie z posiedzeń PAU”, t. XXXVII, 1932, nr 4, s. 8–9; tegoż, *Etudes sur la division en distinctions et sur les „paleae” dans le Décret de Gratien*, „Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres”. Classe d'Histoire et de Philosophie, 1932, Cracovie 1933, s. 110–114; tegoż, *Über die Distinctioneneinteilung und die 'Paleae' im Decret Gratians*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, Kanonistische Abteilung XXII, Weimar 1933, s. 346–370.

⁶ Por. A. Vetulani, *Une suite d'études pour servir à l'histoire du Décret de Gratien. Les Nouvelles de Justinien dans le Décret de Gratien*, RHD 1937, s. 461–179, 674–692.

stał internowany w 1940 r. po klęsce Francji. Jako jedyny pośród żołnierzy gen. B. Prugara-Kettlinga profesor uniwersytetu, Adam Vetulani należał do głównych organizatorów tzw. uniwersytetów obozowych. Zgrupowani w nich żołnierze wykorzystywali czas internowania na studia licealne i wyższe, afiliowane – dzięki życzliwości władz helweckich – przy miejscowych szkołach wyższych⁷. Choć czynności organizatorskie oraz działalność pedagogiczna pochłaniały wiele sił i energii, Vetulani znajdował czas na prowadzenie ulubionej pracy badawczej. Spod jego pióra wyszło wówczas obszerne studium pt. *Gratian et le droit romain*, opublikowane w pierwszym powojennym numerze *Revue historique de droit français et étranger* (24–25e Année, Paris 1946–1947, s. 11–48).

Powróciwszy do kraju, 15 września 1945 r. Adam Vetulani objął na nowo obowiązki kierownika Katedry Prawa Kościelnego. Po śmierci Stanisława Kutrzeby († 7 I 1946) powołano go na kierownika Katedry Historii Ustroju Polski. Katedrę Prawa Kościelnego powierzono wtedy zasłużonemu badaczowi dziejów Kościoła – Tadeuszowi Silnickiemu. Losy tej Katedry w owych czasach były jednak przesądzone. Rozporządzeniem Ministra Oświaty z 23 II 1949 r. przemianowano ją na Katedrę Historii Prawa Kościelnego, a następnie zlikwidowano zarządzeniem Ministra Szkolnictwa Wyższego z 15 V 1952 r. Odtworzono ją dzięki staraniom Wojciecha Marii Bartła uchwałą Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1990 r. w oparciu o istniejący od 1982 r. zakład.

W czasach PRL nauki humanistyczne i społeczne poddane zostały często w drodze nacisków administracyjnych wpływom ideologii marksistowsko-leninowskiej i lansowanej przez nią metody materializmu dialektycznego⁸. Obiektywne badania historyczne nad Kościołem i prawem kościelnym nie należały do tematów popieranych przez ówczesną władzę. Tymczasem dla prof. Vetulaniego miały one niezmiennie priorytetowe znaczenie. Dzięki nim było możliwe ukazanie nierozzerwalnych związków kulturowych Polski z chrześcijańską Europą Łacińską, a więc Zachodnią.

W latach powojennych uwagę Vetulaniego wzbudziły skróty do Dekretu Gracjana. Tzw. *abbreviationes Decreti* były sporządzonymi na użytek szkolny, a być może także praktyki prawnej, wyciągi z Dekretu, zachowujące w ogólności kształt źródła. W porównaniu z oryginałem nie zawierały pewnej części tekstów, które anonimowi ich redaktorzy eliminowali jako zbędne.

⁷ A. Vetulani opisał to w swojej książce pt. *Poza płomieniami wojny. Internowanie w Szwajcarii 1940–1945*, Warszawa 1976.

⁸ W „Teczce osobowej” Adama Vetulaniego przechowywanej w Archiwum UJ znajduje się poufna „Opinia o prof. A. Vetulanim” z 22 III 1955 r. wystawiona dla Polskiej Akademii Nauk, gdzie m.in. napisano: „Wg opinii studentów prof. Vetulani stara się swym wykładom nadać ujęcie marksistowskie. Są to jednakże jeszcze próby niezupełnie zadawalające”. Opinię podpisali: rektor UJ prof. Teodor Marchlewski oraz kierownik oddziału kadr Zdzisław Łopatka.

W pierwszym rzędzie badał tzw. Abrewiację Gdańską (*Abbreviatio Gedanensis*), nazywaną też od pierwszych słów '*Gratiani opus egregium*' w rękopisie Biblioteki Miejskiej w Gdańsku, sygn.: Mar. f. 275. Wyniki badań przedstawił w kilku artykułach oraz w książce pt. *Dekret Gracjana i pierwsi dekretyści w świetle nowego źródła* (Ossolineum, Wrocław 1955). Pochodzący z pierwszej połowy XII w. rękopis gdański stanowił najstarszy – zdaniem Vetulaniego – znany wyciąg z Dekretu, wyprzedzający pierwszą *Summa Decreti* pióra Paucapalei. Ten ostatni autor, uważany za najstarszego ucznia Gracjana, nie był więc pierwszym dekretystą. Wyprzedził go z pewnością anonimowy autor *Abbreviatio Gedanensis*, którego dzieło powstało w początkach lat czterdziestych XII w.

Powyższe ustalenie skłoniło Adama Vetulaniego do podjęcia rozważań nad kwestią daty powstania samego Dekretu. Przez długie lata panowało przekonanie, że powstał on w 1151 r. zgodnie z informacją podaną przez Marcina Polaka z Opawy († 1278) w jego *Chronica summorum pontificum imperatorumque*. Badania P. Fournier, H. Ghellincka i innych kanonistów pozwoliły cofnąć tę datę o co najmniej 10 lat (ok. 1140). W świetle nowego źródła, to jest gdańskiego skrótu Dekretu, w którym nie figurowały *auctoritates* późniejsze niż teksty prawne papieża Paschalisa II († 1118 r.), stało się – zdaniem krakowskiego kanonisty – wysoce prawdopodobne, że Dekret w swym pierwotnym kształcie powstał najpóźniej w początkach lat 20-tych XII w.

Śmiała teza o powstaniu Dekretu ok. 1120 r., która szerokim kręgom nauki światowej stała się znana dzięki publikacji pt. *Nouvelles vues sur les Décret de Gratien*, ogłoszonej w 1955 r.⁹, wzbudziła zainteresowanie a zarazem polemikę. Przeciwno hipotezie Adama Vetulaniego zaoponował w szczególności wybitny kanonista belgijski kanonik Gerard Fransen, profesor Katolickiego Uniwersytetu w Louvain¹⁰. Odpowiedzią A. Vetulaniego była obszerna i bogato udokumentowana rozprawa pt. *Le Décret de Gratien et les premiers décretistes à la lumière d'une source nouvelle* (w: „*Studia Gratiana*”. vol. VII, 1959, s. 273–353).

Potwierdzenia hipotez sformułowanych dzięki badaniom nad *Abbreviatio Gedanensis* poszukiwał A. Vetulani w innych XII-wiecznych „skrótach” Dekretu: *Abbreviatio Parisiensis* oraz *Abbreviatio Omniboni*, które były obiektem jego analiz w schyłkowym okresie jego życia. W pracy nad *Abbreviatio Omniboni* brał także udział autor niniejszego szkicu osobiście. W rezultacie powstała nasza wspólna praca pt. *Dzieło dekretysty Omnibona w rękopisie Biblioteki Miejskiej w Cambrai* („*Analecta Cracoviensia*”, t. IV,

⁹ A. Vetulani, *Nouvelles vues sur le Décret de Gratien*, w: *La Pologne au Xe Congrès international des sciences historiques à Rome*, Warszawa 1955, s. 83–105.

¹⁰ Por G. Fransen, *La date du Décret de Gratien*, RHD 51, 1956, s. 521n.; tegoż, *Le premier abrégé du Décret de Gratien*, RHD 52, 1957, s. 863n.

Kraków 1972, s. 239–266, druk 1973). W zmienionej wersji francuskiej została ona ogłoszona w „Proceedings of Fourth International Congress of Medieval Canon Law”¹¹.

Badania nad pierwotnym kształtem Dekretu Gracjana miały znaczenie dla odkrycia roli prawa w średniowiecznych dziejach Kościoła. Gracjan, nazywany „ojcem średniowiecznej kanonistyki”, przyczynił się do wyodrębnienia prawa kanonicznego od teologii. Jego dzieło stało się w praktyce pierwszym zbiorem prawa stosowanym w całym Kościele powszechnym, gwarantującym Stolicy Apostolskiej zwierzchnictwo nad całym Kościołem. Znaczenie tych badań dla nauki potwierdził międzynarodowy kongres, jaki odbył się w Uniwersytecie w Bolonii w 1952 r. z okazji jubileuszu 800-lecia powstania *Concordia canonum*. Vetulani nie mógł wziąć w nim udziału, ale jego nazwisko oraz jego odkrycia były na ustach wielu najwybitniejszych kanonistów. W związku z tym kongresem powstał naukowy periodyk historyczno-prawny pt. *Studia Gratiana* pod red. G. Forchielli i A. Sticklera. Liczne prace o Dekrecie Gracjana publikowane na jego łamach, nawiązywały do osiągnięć polskiego uczonego.

Śladami Vetulaniego poszli najwybitniejsi mediewiści na świecie, potwierdzając w swych pracach i rozwijając myśli krakowskiego profesora. Walter Ullmann w oparciu o rękopisy Dekretu z biblioteki w Cambridge potwierdził wnioski Vetulaniego w kwestii palei¹². Profesor Uniwersytetu w Yale, a następnie w Berkeley Stephan Kuttner doszedł do analogicznych wyników w odniesieniu do zagadnienia stosunku Gracjana do prawa rzymskiego¹³. Potwierdziły je także późniejsze badania B. Basdevant-Gaudemet¹⁴. Uczennica wybitnego kanonisty francuskiego Gabriela Le Bras, Jacqueline Rambaud-Buhot badająca Dekret Gracjana na podstawie rękopisów francuskich, podjęła z Vetulanem polemikę w sprawie autorstwa rubryk¹⁵.

Choć z rezerwą, hipoteza Vetulaniego w sprawie daty Dekretu, zyskała przychylność świata nauki. Badania profesora University of California Stan-

¹¹ A. Vetulani i W. Uruszczak, *L'oeuvre d'Omnebebe dans le ms 602 de la Bibliothèque Municipale de Cambrai*, w: *Proceedings of the Fourth International Congress of Medieval Canon Law*, Toronto 21–25 August 1972, (*Monumenta Iuris Canonici* – series C: Subsidia), Toronto 1976, s. 11–26.

¹² W. Ullmann, *The 'Paleae' in Cambridge Manuscripts of the Decretum*, w: „*Studia Gratiana*”, vol. I, 1953.

¹³ S. Kuttner, *New Studies on the Roman Law in Gratian's Decretum*, „*Seminar. An Annual Extraordinary Number of 'The Jurist'*”, t. XI, Washington 1953.

¹⁴ B. Basdevant-Gaudemet, *Le sources de droit romain en matière de procédure dans le Décret de Gratien*, w: „*Revue de Droit Canonique*”, t. XXVII, 1977, nr 3–4, s. 193.

¹⁵ J. Rambaut-Buhot, w: *L'âge classique. 1140–1378: Source et théorie du droit*, par G. Le Bras, Ch. Lefebvre, J. Rambaud, Paris 1965, s. 46–129. Odpowiedzią A. Vetulaniego były artykuły: 1) *Autour du Décret de Gratien*, w: „*Appollinaris*” XLI, Roma 1968, s. 43–58, oraz *Les Sommaires-rubriques dans le Décret de Gratien*, w: „*Proceedings of the Third International Congress of Medieval Canon Law*”, Strasbourg, 3–6 September 1968, *Monumenta Iuris Canonici*, series C: Subsidia, vol. 4, Città del Vaticano 1971, s. 51–57.

leya Chodorowa potwierdziły bliskie ideowe związki dzieła Gracjana z polityką Stolicy Apostolskiej w czasach Paschalisa II (1099–1118)¹⁶. Wspomniany wyżej Stefan Kuttner zgodził się, że „*the conception and first elaboration of such an ‘Ur-Gratian’ could go back much farther than the 1130s*”¹⁷. W przeglądowym artykule o Dekrecie Gracjana wybitny niemiecki kanonista Peter Landau napisał, że Dekret powstał między 1125 a 1140¹⁸.

Do badań nad aspektami teologicznymi Dekretu Gracjana oraz nad *Abbreuiatio Gedanensis* Adam Vetulani zachęcił także ks. bpa Karola Wojtyłę. Zaowocowały one znakomitym studium Karola Wojtyły pt. *Le traité de ‘Pénitentie’ de Gratien dans l’abrégé de Gdańsk Mar. F. 275*, ogłoszonej w „*Studia Gratiana*” t. VII (Bononiae 1959). Wypada w tym miejscu przypomnieć, że po usunięciu z Uniwersytetu Jagiellońskiego Wydziału Teologicznego w 1954 r. prof. Vetulani współpracował z powstałym w Krakowie Papieskim Wydziałem Teologicznym, którego wielkim kanclerzem był arcybiskup Wojtyła. Zaslugi Vetulaniego, jakie poniósł dla utrzymania w Krakowie akademickich studiów teologicznych znalazły uznanie w słowach papieża Jana Pawła II, który na zakończenie spotkania w akademickiej Kolegiacie św. Anny z przedstawicielami świata nauki i kultury w dniu 8 czerwca 1997 r. powiedział: *I jeszcze jedną postać, jedno wspomnienie muszę wypowiedzieć. W czasach zmagania o Wydział Teologiczny Papieski, Wydział Teologiczny 600-letni, bardzo wiele mi pomógł nieżyjący już świętej pamięci prof. Adam Vetulani. I wielu innych, ale wymieniam jego, bo był mi szczególnie bliski w tych czasach*¹⁹.

Piszę szerzej o osiągnięciach Adama Vetulaniego w badaniach nad Dekretem Gracjana ze względu na szeroki międzynarodowy rezonans uzyskanych przez niego wyników²⁰. Jak stwierdził sam, to one przede wszystkim stanowiły podstawę do nadania mu przez Uniwersytety w Strasburgu i Nancy godności doktora *honoris causa* w 1959 i 1961 r.²¹ Insygniów doktorskich

¹⁶ S. Chodorow, *Christian Political Theory and Church Politics in the Mid-Twelfth Century: The Ecclesiology of Gratian's Decretum*, Berkeley – Los Angeles – London 1972, s. 255–258.

¹⁷ S. Kuttner, *Research on Gratian: Acta et agenda*, w: „Proceedings of the Seventh International Congress of Medieval Canon Law”, Cambridge 1984, *Monumenta Iuris Canonici*, Series C: Subsidia, vol. 8, Città del Vaticano 1988, s. 10.

¹⁸ P. Landau, *Gratian (von Bologna)*, w: „Theologische Realenzyklopädie” XIV, 1985, 1/2, s. 125.

¹⁹ Cytat nieautoryzowany wg. nagrania video w posiadaniu autora.

²⁰ Zob. też omówienie osiągnięć A. Vetulaniego w tym zakresie w artykule ks. bpa T. Piersonka pt. *Studia Adama Vetulaniego nad Dekretem Gracjana w Polsce*, w: *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartła*, pod red. J. Malca i W. Uruszczaka, Kraków 1995, s. 103–108.

²¹ Por. informację A. Vetulaniego w jego pracy pt. *Poza płomieniami wojny... op.cit.*, s. 331.

nie odebrał jednak osobiście. Ówczesne władze komunistyczne PRL odmówiły mu wydania paszportu na wyjazd do Francji.

Przeważająca część odkryć, jakie dokonał Vetulani, była możliwa dzięki bezpośrednim studiom nad średniowiecznymi rękopisami. Ich uważna lektura, poprzedzona drobiazgowym badaniem każdego szczegółu, prowadziła do nowatorskich wniosków i radujących serce każdego naukowca – odkryć. Wielką zasługą krakowskiego uczonego było zwrócenie uwagi światowej nauki na rękopisy prawnicze przechowywane w bibliotekach polskich. Uważał, że ich wartość poznawcza nierzadko przewyższa rękopisy ze znanych bibliotek w Europie Zachodniej²². Dlatego jeszcze w okresie międzywojennym projektował sporządzenie katalogu średniowiecznych rękopisów rzymskich i kanonicznych²³. Zależało mu w szczególności na skatalogowaniu pomników prawa przechowywanych w zbiorach kościelnych. Sam zbadał zbiory rękopiśmienne Seminarium Duchownego w Płocku, gdzie prowadził kwerendę naukową w 1934 i 1937 r. Niestety w czasie II wojny światowej zbiory płockie zaginęły, wywiezione przez władze okupacyjne wiosną 1941 r. do Królewca. Ogłoszone przez Vetulaniego w 1964 r. studium pt. *Średniowieczne rękopisy płockiej Biblioteki Katedralnej*²⁴ wraz z opisem przebadanych przez niego rękopisów prawniczych, unaoczniają ogrom tej straty dla kultury polskiej.

Analizowanie średniowiecznych manuskryptów dały Vetulaniemu rzadką sposobność wydobywania na światło dzienne nieznanych uprzednio tekstów prawnych. Jeden z fascynujących go obiektów badań stanowił rękopis 89 Biblioteki Kapitulnej w Krakowie. Rękopis ten, będący typowym średniowiecznym klockiem, zawierał liczne pomniki średniowiecznej literatury prawniczej romanistycznej i kanonicznej²⁵. Znajdowały się wśród nich zbiory dekretalów: *Compilatio prima* Bernarda z Pawii wraz aparatem glos, oraz nieznany uprzednio zbiór dekretalów papieskich z XII w. Dzięki pracom Vetulaniego został on uprzednio dostępny nauce pod nazwą *Collectio Cracoviensis*²⁶. Odkrycia te pogłębiły wiedzę o technice redakcji najdawniejszych zbiorów dekretalów. Pozwoliły też wyjaśnić wątpliwości w przedmiocie genezy *Compilatio prima*²⁷, której systematyka oparta na schemacie *iudex, iudicium, clerus*,

²² Por. A. Vetulani, *Les manuscrits du Décret de Gratien et des oeuvres des décrétistes dans les bibliothèques polonaises*, „Studia Gratiana” vol. I, Bologna 1953, s. 219–287.

²³ Por. A. Vetulani, *Projet d'un catalogue des manuscrits juridiques du Moyen-Age conservés dans les bibliothèques polonaises*, „Collectanea Theologica” XVIII/1–2, Lwów 1937, s. 436–451.

²⁴ „Roczniki Biblioteczne”, R. VII z. 3–4, 1964, s. 313–443.

²⁵ Por. A. Vetulani, *Un manuscrit bolonais du Chapitre Cathédral de Cracovie*, w: *Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae II* „Eos” t. XLVIII/2, 1957, s. 389–409.

²⁶ Por. A. Vetulani, *Collectio Cracoviensis, Z badań nad redakcją średniowiecznych zbiorów przepisów prawnych*, „Studia Źródłoznawcze”, t. VIII, 1963, s. 49–82.

²⁷ Por. A. Vetulani, *Deux intéressants manuscrits de la 'Compilatio prima'*, w: „Traditio” XII, New York 1966, s. 605–611; tegoż, *Un fragment d'une collection systématique de*

connubia, *crimen* stała się wzorem porządkowania materii prawnej we wszystkich późniejszych zbiorach kanonicznych, a w szczególności w Dekretach Grzegorza IX.

W rękopisie 89 figurowała także nieznana kolekcja tzw. „autentyków” czyli konstytucji cesarzy niemieckich, w największej części Fryderyka I, które średniowieczna nauka prawa włączyła do tekstu justyniańskiego Kodeksu. Pełna ich nazwa brzmiała *constitutiones authenticae*; w skrócie autentyki. A. Vetulani badał je jeszcze przed wojną. Wyniki ogłosił w formie komunikatu naukowego na posiedzeniu Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU w dniu 20 stycznia 1936 r.²⁸ Do tematu powrócił pod sam koniec życia, proponując niżej podpisanemu współpracę. Chodziło o bliższe zanalizowanie owego zbioru autentyków. Planowane wspólne opracowanie ukazało się drukiem w 1980 r.²⁹

Adama Vetulaniego interesowały nie tylko rękopisy polskie. Kiedy wreszcie w połowie lat sześćdziesiątych udało się Profesorowi odbyć swoją pierwszą po wojnie podróż naukową do Leningradu i Moskwy w 1964 r., zaowocowała ona artykułami informującymi świat nauki o zawartości i znaczeniu badawczym rękopisów prawniczych przechowywanych w tamtejszych bibliotekach³⁰. Analogiczne opracowania powstawały także w związku z późniejszą kwerendą w słynnej bibliotece klasztoru w Monte Cassino³¹.

Adam Vetulani nie ograniczał swego pola badawczego tylko do prawa kanonicznego powszechnego. Do podjęcia także studiów nad prawem kanonicznym Kościoła w Polsce zobowiązywała pamięć jego wielkiego poprzednika na Katedrze Prawa Kościelnego Bolesława Ulanowskiego oraz własne przekonanie o znaczeniu tego rodzaju badań dla prawdziwego obrazu przeszłości Polski. „Polski” nurt w ramach uprawianej przez Vetulaniego kanonistyki zaowocował szeregiem bardzo wartościowych prac. W pierwszym rzędzie były to studia na początkami sądownictwa oficjałów biskupich: *Die Einführung der Offiziale in Polen. Ein Beitrag zur Verbreitungsgeschichte bischöflichen Offizialats im Mittelalter*³² oraz *Początki oficjalu biskupiego w Pol-*

décretales antérieure a la Compilatio prima, „Traditio” XVI, New York 1960, s. 534–540 (wspólnie z S. Kuttnerem).

²⁸ A. Vetulani, *Etudes sur les authentiques*, w: „Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres”, *Classe d'Histoire et de Philosophie*, Cracovie 1936, s. 50–56.

²⁹ A. Vetulani, W. Uruszczak, „Collectio authenticarum” dans le manuscrit 89 de la Bibliothèque du Chapitre de Cracovie, „Revue de droit canonique”, t. XXX, 1980, s. 364–381, wspólnie z Adamem Vetulanim.

³⁰ Por. A. Vetulani, *Les oeuvres d'Accurse dans les bibliothèques de Leningrad*, w: *Atti di Convegno internazionale di studi Accursiani*, Bologna 21–26 Ottobre 1963, vol. III, Milano 1968, s. 1301–1310; tegoż, *Un manuscrit du Digeste neuf de Leningrad*, w: *Studi in onore di Giuseppe Grosso*, vol. V, Torino 1972, s. 419–431; tegoż, *Manuscripts canoniques médiévaux de la Bibliothèque Publique de Leningrad*, [w:] „Studia Gratiana” t. XX, Bologna 1976 (*Mélanges G. Fransen II*), s. 379–396.

³¹ A. Vetulani, *Le Décret de Gratien dans le ms 64 de Montecassino*, w: „Archivum Iuridicum Cracoviense”, vol. V, 1972, s. 103–112.

³² „Collectanea Theologica”, t. XV, Lwów 1934, ss. 48.

sce³³. Autor wykazał w nich, że instytucja oficjalu została zaszczerpiona w Polsce w związku z postępem w znajomości prawa kanonicznego powszechnego oraz wprowadzeniem procesu rzymsko-kanonicznego. Specyfiką Polski było istnienie urzędu oficjalu okręgowych.

Poważny wkład wniósł także Adam Vetulani do poznania polskiego ustawodawstwa synodalnego. Tematyki tej dotyczyły m.in. prace: *Studia nad tekstami i znaczeniem Statutu Łęczyckiego z r. 1180*³⁴ oraz *Statuty synodalne Henryka Kietlicza*³⁵. W tej ostatniej przedstawione zostały najstarsze znane polskie statuty synodalne uchwalone w Kamieniu (przed 1217 r.), które odnalazł w rękopisie 73 w Bibliotece Seminarium Diecezjalnego w Płocku. Zasłużył się też jako wydawca. W 1951 r. wydał *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420*, doprowadzając do końca dzieło rozpoczęte przez B. Ulanowskiego³⁶.

Do nurtu polskiego w uprawianej przez Vetulaniego kanonistyce należały także jego prace nad recepcją w Polsce prawa kanonicznego powszechnego oraz nad średniowiecznym prawem małżeńskim, którego poznanie umożliwiała odkryte przez niego papieskie dekretały³⁷.

Myliłby się ktoś, gdyby sądził, że Adam Vetulani był przede wszystkim kanonistą. Był zawsze w pierwszym rzędzie historykiem prawa polskiego. Badania w zakresie kanonistyki wiązały się zawsze bardzo ściśle z jego pracami nad przeszłością prawa i kultury prawnej Polski, w szczególności Polski Piastowskiej. Z prac tych jednoznacznie wynikało, że Kościół i prawo kanoniczne w średniowiecznej Polsce nie były czynnikiem destrukcji, jak to nieraz przedstawiła oficjalna historiografia PRL, ale nośnikiem postępu kulturowego i cywilizacyjnego. W pełni plastycznie uwidocznił to tom zbiorowy prac Adama Vetulaniego przygotowany przez niego na krótko przed śmiercią, wydany pod tytułem *Kultura prawnicza w Polsce Piastowskiej* (Wrocław 1976).

Nie sposób w jednym artykule omówić cały dorobek jaki Adam Vetulani wniósł do kanonistyki. Obok prac ściśle historycznych podejmował także tematy współczesne. W szczególności należał do wąskiego grona współpracowników prestiżowego, redagowanego przez R. Naza *Dictionnaire de Droit Canonique*, dla którego opracował kilka haseł o dużej doniosłości³⁸. Budo-

³³ Kraków 1938, ss. 56.

³⁴ Lwów 1932, ss. 72.

³⁵ Kraków 1938, ss. 48. Praca pisana z udziałem Z. Kozłowskiej-Budkowej.

³⁶ *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420*. Z materiałów przysobionych przez B. Ulanowskiego uzupełnili i wydali x. Jan Fijałek i Adam Vetulani, „Studia i materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce” nr 4, Kraków 1915–1920–1951, ss. CXCIV + 314.

³⁷ *Nowe źródło do historii staropolskiego prawa małżeńskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. IV, Poznań 1952, s. 126–163, oraz [w:] A. Vetulani, *Kultura prawnicza w Polsce Piastowskiej*, Ossolineum, Wrocław 1976, s. 35–74.

³⁸ M.in.: *Bénédicte en Pologne*, w: *Dictionnaire de Droit Canonique*, (cyt. dalej: DDC), t. II, Paris 1937, col. 50–56; *Codex iuris canonici*, DDC, t. III, Paris 1940, col. 909–935.

wany przez lata wytrwałej pracy naukowej autorytet Adama Vetulaniego jako kanonisty wysoko ocenił ks. kard. Karol Wojtyła w „Słowie Wstępnym” do Księgi pamiątkowej ku czci Profesora wydanej w t. VII *Analecta Cracoviensia* (Kraków 1975) wraz z publikacjami poświęconymi królowej Jadwidze.

Trwałość osiągnięć profesora Adama Vetulaniego i niesłabnące zainteresowanie, jakie budzą pod dziś dzień jego prace w nauce światowej, znalazły potwierdzenie w postaci wydanych w 1990 i 1991 r. 2 tomów jego prac z historii prawa kanonicznego i instytucji kościelnych³⁹. Ten pochodzący ode mnie pomysł wydawniczy zyskał poparcie prof. Stefana Kuttnera (Berkeley) i prof. André Gouron (Montpellier). Tomy te wydało zasłużone wydawnictwo brytyjskie „Variorum”, publikujące w formie reprintów zbiory prac najwybitniejszych przedstawicieli nauki na świecie. Między innymi w serii poświęconej historii Kościoła i prawa kanonicznego znalazły się prace Adama Vetulaniego.

ADAM VETULANI (1901–1976) – HISTORIEN DU DROIT CANON

Résumé

Historien du droit canon, Adam Vetulani (1901–1976), était en premier lieu un médiéviste. Ses études à Strasbourg l'ont poussé vers la recherche sur le droit canon. En conséquence il écrivit une excellente monographie: „Le grand chapitre de Strasbourg” qui parut dans la „Collection d'études sur l'histoire du droit et des institutions de l'Alsace”.

Sur la liste, très riche, des ouvrages d'Adam Vetulani sur le droit canon dans toute sa complexité, nous trouvons aussi bien celles sur le droit canon général (le Décret de Gratien, les recueils des décrétales), celle sur le droit canon polonais (statuts médiévaux des synodes des évêques polonais) et celles sur les institutions ecclésiastiques (début des officialités ecclésiastiques en Pologne). Dans chacun des ces ouvrages l'auteur démontre son profond savoir auquel il doit sa renommée internationale.

La durabilité de son oeuvre et l'intérêt qu'elle incite toujours parmi les chercheurs à travers le monde ont été confirmés en 1990 par l'édition en deux volumes de ses ouvrages sur l'histoire du droit canon et des institutions ecclésiastiques.

³⁹ A. Vetulani, *Sur Gratien et les Décrétales. Recueil d'études édité par Waclaw Uruszczak. Préface d'André Gouron*, „Variorum”, Aldershot (Hampshire) 1990, ss. IX + 323; A. Vetulani, *Institutions de l'Eglise et canonistes au Moyen Age. De Strasbourg à Cracovie. Recueil d'études édité par Waclaw Uruszczak, Préface Waclaw Uruszczak*, „Variorum”, Aldershot (Hampshire) 1991, ss. VIII + 328.

Wydawnictwa recenzowali m.in.: St. Kuttner, w: *The Catholic Historical Review*, Apr. 1991, s. 294–295; R. Weigand, w: „*Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*”, Kanonistische Abteilung LXXVIII, 1992, s. 597–601; R. Metz, w: *Revue historique de droit français et étranger*, 70 (1), 1992, s. 73–74.

